

Інтелектуальна власність у системі гендерних правовідносин та медіаційні механізми

Веселовська Наталія Олександрівна ¹, Стерліков Олександр Сергійович ²

Опубліковано	Секція	УДК
30.04.2023	Право	347.77/.78:347.965.42

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20472588>

Анотація. У статті досліджуються особливості реалізації та захисту прав інтелектуальної власності у системі гендерних правовідносин, а також можливості застосування медіаційних механізмів для врегулювання відповідних конфліктів. Проаналізовано взаємозв'язок між правами інтелектуальної власності та принципами гендерної рівності у сімейних, професійних, творчих і цифрових правовідносинах. Розглянуто проблеми розподілу майнових прав на результати творчої діяльності, захисту авторства, комерціалізації інтелектуального продукту, а також випадки дискримінації та нерівного доступу до реалізації прав інтелектуальної власності за гендерною ознакою. Окрема увага приділяється медіації як альтернативному способу вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності та гендерно чутливому інструменту врегулювання конфліктів. Досліджуються міжнародні стандарти захисту прав людини, практика альтернативного вирішення спорів та сучасні тенденції розвитку медіації у спорах, пов'язаних із інтелектуальною власністю. Зроблено висновок, що медіаційні механізми здатні забезпечити більш гнучке, конфіденційне та людиноцентричне врегулювання конфліктів у сфері інтелектуальної власності з урахуванням специфіки гендерних правовідносин.

Ключові слова: інтелектуальна власність, гендерні правовідносини, гендерна рівність, медіація, альтернативне вирішення спорів, авторське право, майнові права інтелектуальної власності, цифрові правовідносини, захист авторства, комерціалізація інтелектуальної власності, недискримінація, права людини.

Mediation in the Resolution of Family Disputes Regarding Intellectual Property

Abstract. In the current conditions of the development of a digital society, creative economy and globalization of the information space, intellectual property rights are gaining special importance as one of the key mechanisms for protecting the results of intellectual, creative, scientific and professional human activity. The rapid development of digital technologies, online communication, social platforms, creative industries and innovative activities leads not only to an expansion of the scope of intellectual property, but also to a complication of the nature of legal relations related to the implementation and protection of relevant rights.

Modern conflicts in the field of intellectual property increasingly arise within the framework of family, professional, creative and digital legal relations, where issues of authorship, co-authorship, distribution of property rights, use of digital content and commercialization of the results of creative activity are combined with problems of professional recognition, business reputation, communication

¹ кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5321-9693>

² викладач кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9234-261X>

and ensuring equal access to the exercise of the right to intellectual activity, and in such conditions, traditional mechanisms of legal protection are not always able to ensure effective and comprehensive resolution of the conflict, especially in cases where the legal dispute is accompanied by long-term professional or personal relationships between the parties. In this context, the principle of gender equality as a component of the modern system of protection of human rights and ensuring non-discrimination in the exercise of the right to intellectual, creative and professional activity acquires particular importance. Despite the legislative consolidation of equal rights and opportunities for women and men, in practice, problems of unequal access to professional self-realization, commercialization of the results of intellectual activity, proper recognition of authorship, and effective protection of intellectual property rights continue to exist.

The article examines the peculiarities of the implementation and protection of intellectual property rights within the system of gender legal relations, as well as the possibilities of applying mediation mechanisms for the settlement of relevant conflicts. The interrelation between intellectual property rights and the principles of gender equality in family, professional, creative, and digital legal relations is analyzed. The study considers the issues of distribution of property rights to the results of creative activity, protection of authorship, commercialization of intellectual products, as well as cases of discrimination and unequal access to the exercise of intellectual property rights on the basis of gender. Particular attention is paid to mediation as an alternative method of dispute resolution in the field of intellectual property and as a gender-sensitive instrument for conflict settlement. The article analyses international human rights protection standards, the practice of alternative dispute resolution, and current trends in the development of mediation in disputes related to intellectual property. It is concluded that mediation mechanisms are capable of ensuring more flexible, confidential, and human-centred settlement of conflicts in the field of intellectual property, taking into account the specific nature of gender legal relations.

Keywords: intellectual property, gender legal relations, gender equality, mediation, alternative dispute resolution, copyright, intellectual property rights, digital legal relations, protection of authorship, commercialization of intellectual property, non-discrimination, human rights.

Вступ

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку цифрового суспільства, креативної економіки та глобалізації інформаційного простору право інтелектуальної власності набуває особливого значення як один із ключових механізмів захисту результатів інтелектуальної, творчої, наукової та професійної діяльності людини. Стрімкий розвиток цифрових технологій, онлайн-комунікації, соціальних платформ, креативних індустрій та інноваційної діяльності зумовлює не лише розширення сфери застосування інтелектуальної власності, а й ускладнення характеру правовідносин, пов'язаних із реалізацією та захистом відповідних прав.

Сучасні конфлікти у сфері інтелектуальної власності дедалі частіше виникають у межах сімейних, професійних, творчих і цифрових правовідносин, де питання авторства, співавторства, розподілу майнових прав, використання цифрового контенту та комерціалізації результатів творчої діяльності поєднуються із проблемами професійного визнання, ділової репутації, комунікації та забезпечення рівного доступу до реалізації права на інтелектуальну діяльність, і в таких умовах традиційні механізми правового захисту не завжди здатні забезпечити ефективно та комплексно врегулювання конфлікту, особливо у випадках, коли правовий спір супроводжується тривалими професійними або особистими взаємовідносинами між сторонами. Особливого значення у цьому контексті набуває принцип гендерної рівності як складова сучасної системи захисту прав людини та забезпечення недискримінації у сфері реалізації права на інтелектуальну, творчу та професійну діяльність. Незважаючи на законодавче закріплення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, у практичній площині продовжують існувати проблеми нерівного доступу до професійної самореалізації, комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, належного визнання авторства та ефективного захисту прав інтелектуальної власності.

Актуальності зазначена проблематика набуває в тому числі і у цифровому середовищі, де результати творчої діяльності швидко поширюються через інформаційні платформи, соціальні мережі та цифрові сервіси, що одночасно створює нові можливості для реалізації інтелектуальних прав і підвищує ризики їх порушення, завдяки чому конфлікт нерідко виходить за межі виключно майнового спору та охоплює питання професійної репутації,

контролю над використанням цифрового контенту, доступу до результатів спільної діяльності та подальшої професійної взаємодії сторін.

У зв'язку з цим важливого значення набувають альтернативні способи вирішення спорів, зокрема медіація, яка дозволяє забезпечити більш гнучке, конфіденційне та оперативне врегулювання конфліктів у сфері інтелектуальної власності. Сучасна міжнародна практика свідчить про поступове розширення застосування медіаційних механізмів у спорах щодо авторського права, цифрового контенту, ліцензійних договорів, спільної творчої діяльності та інших об'єктів інтелектуальної власності. Медіація набуває особливого значення у правовідносинах, де конфлікт супроводжується складними комунікативними, професійними або психологічними чинниками та потребує збереження подальшої взаємодії між сторонами.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу взаємозв'язку між правами інтелектуальної власності, принципами гендерної рівності та сучасними механізмами альтернативного вирішення спорів, а також потребою вдосконалення підходів до правового захисту інтелектуальних прав в умовах цифровізації суспільства та розвитку людиноцентричних моделей врегулювання правових конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації та захисту прав інтелектуальної власності у контексті забезпечення гендерної рівності, розвитку цифрових правовідносин та застосування альтернативних способів вирішення спорів останніми роками дедалі частіше стають предметом наукових досліджень як українських, так і зарубіжних науковців. Значний внесок у розвиток сучасних підходів до дослідження інтелектуальної власності, цифрового авторства, комерціалізації результатів творчої діяльності, принципів недискримінації та медіації здійснили фахівці у сфері права інтелектуальної власності, прав людини, цифрового права та альтернативного вирішення спорів.

Окремі аспекти взаємозв'язку авторського права та гендерної проблематики досліджували Carys Craig, Sara Callegari, Hanjo Boekhout, Inge van der Weijden, Ludo Waltman та інші науковці, які аналізували проблеми авторства, доступу до системи інтелектуальної власності, професійної реалізації у сфері науки та креативних індустрій, а також вплив цифрового середовища на реалізацію інтелектуальних прав.

У дослідженні професорки Carys Craig «*Copyright & Gender – Evidencing the Connections*» [1] проаналізовано взаємозв'язок між системою авторського права та гендерними аспектами реалізації творчої діяльності, звертається увага на те, що проблематика гендеру тривалий час залишалася недостатньо дослідженою у сфері авторського права, незважаючи на те, що механізми авторського права безпосередньо впливають на можливості професійної, творчої та економічної реалізації авторів. У праці акцентується увага на необхідності дослідження впливу соціальних, економічних і професійних чинників на доступ до системи авторського права, визнання авторства, участь у креативних індустріях та комерціалізацію результатів творчої діяльності. Окремо аналізуються питання нерівномірного представництва у сфері творчих професій, особливості цифрового середовища та проблеми недостатньої видимості окремих категорій авторів у системі інтелектуальної власності. Робота Carys Craig має важливе значення для розуміння сучасних тенденцій розвитку права інтелектуальної власності, оскільки демонструє необхідність комплексного аналізу авторського права як системи майнового захисту і як механізму забезпечення рівного доступу до творчої та професійної реалізації в умовах цифровізації суспільства.

У аналітичному матеріалі Sara Callegari «*Closing the Gender Gap in IP: WIPO's Response*» [2], підготовленому у межах діяльності Всесвітньої організації інтелектуальної власності, досліджуються сучасні проблеми забезпечення гендерної рівності у сфері інтелектуальної власності, де аналізуються основні чинники, що впливають на нерівномірну участь жінок у системі інтелектуальної власності, зокрема обмежений доступ до механізмів патентування, інноваційної діяльності, фінансування та комерціалізації результатів інтелектуальної праці. Показано, що гендерний розрив у сфері інтелектуальної власності пов'язаний не лише із правовими аспектами, а й із соціальними та економічними чинниками, серед яких важливе місце займає проблема так званого «*double burden*», тобто поєднання професійної діяльності із непропорційним сімейним та побутовим навантаженням. У контексті гендерних відносин означає структурне поєднання оплачуваної праці та неоплачуваної репродуктивної праці, що може обмежувати реалізацію жінок прав у сфері інтелектуальної власності. Також звертається увага на недостатню представленість жінок у сфері патентування, наукових

розробок та інноваційної діяльності, що безпосередньо впливає на можливість повноцінної реалізації прав інтелектуальної власності. Дослідження науковиці має важливе значення для дослідження проблем реалізації прав інтелектуальної власності у системі гендерних правовідносин, оскільки демонструє необхідність комплексного підходу до забезпечення рівного доступу до механізмів захисту інтелектуальних прав, комерціалізації результатів творчої діяльності та професійної самореалізації у сфері інновацій та креативних індустрій.

У дослідженні *Hanjo Boekhout, Inge van der Weijden та Ludo Waltman «Gender differences in scientific careers: A large-scale bibliometric analysis»* здійснено масштабний бібліометричний аналіз гендерних відмінностей у науковій діяльності та академічному авторстві, де досліджуються особливості професійної реалізації жінок і чоловіків у науковій сфері, динаміку академічної продуктивності, представленість у різних галузях науки та участь у науковому авторстві. Особливу увагу приділено нерівномірному представництву жінок у старших академічних ролях та проблемі доступу до професійного просування у науковому середовищі, що має важливе значення для аналізу проблем авторства, академічної репутації та реалізації прав інтелектуальної власності у сфері наукової творчості [3].

У статті *«New Perspectives on the Mitigation of Gender Bias in AI and Beyond»* досліджуються сучасні підходи до подолання гендерних упереджень у цифрових технологіях та системах штучного інтелекту та аналізується вплив цифрового середовища та алгоритмічних систем на формування нових форм нерівності, а також необхідність врахування принципів недискримінації під час правового регулювання цифрових платформ та AI-технологій. Дослідження є важливим для аналізу сучасних цифрових правовідносин, оскільки демонструє тісний взаємозв'язок між цифровим контентом, інформаційними технологіями, захистом інтелектуальної власності та забезпеченням рівних прав і можливостей у цифровому просторі [4].

У дослідженні *«Adaptive and Resilient Feminist Data Activism in China»* проаналізовано особливості цифрового активізму, інформаційної взаємодії та використання цифрового контенту у сучасному мережевому середовищі, при цьому досліджується вплив цифрових платформ на формування комунікаційних практик, поширення інформаційного контенту та захист цифрової ідентичності [5].

Питання розвитку медіації та альтернативного вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності активно досліджуються в межах міжнародних підходів Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO), зокрема у практиці WIPO Arbitration and Mediation Center [6], яка демонструє ефективність позасудових механізмів врегулювання конфліктів у сфері авторського права, цифрового контенту, ліцензійних правовідносин та спільної творчої діяльності. WIPO також звертає увагу на системні бар'єри участі жінок у сфері інтелектуальної власності, зокрема обмежений доступ до інноваційних мереж, IP-сервісів та механізмів комерціалізації результатів творчої діяльності. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, питання комплексного дослідження інтелектуальної власності у системі гендерних правовідносин із урахуванням специфіки цифрового середовища та медіаційних механізмів врегулювання спорів залишається недостатньо розробленим у сучасній юридичній науці, що зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

У контексті дослідження взаємозв'язку інтелектуальної власності, гендерної рівності та альтернативного вирішення спорів заслуговують уваги сучасні наукові праці, присвячені проблемам правового забезпечення гендерної рівності, реалізації права на професійну та творчу діяльність, а також розвитку медіації як позасудового механізму врегулювання конфліктів.

Зокрема, у статті С. В. Ніколайчук *«Тенденції та новели правового регулювання забезпечення гендерної рівності в Україні»* [7] досліджуються сучасні тенденції розвитку законодавства у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також проблеми практичної реалізації принципу недискримінації у різних сферах суспільних відносин, і наголошується, що формальне закріплення принципу гендерної рівності у законодавстві не завжди забезпечує його ефективну реалізацію на практиці, особливо у сфері професійної діяльності, доступу до ресурсів та реалізації права на працю і професійний розвиток. Основні тези цієї статті мають безпосереднє значення і для сфери інтелектуальної власності, оскільки право на результати творчої та інтелектуальної діяльності нерозривно пов'язане із можливістю особи реалізувати себе у професійній, науковій, цифровій або творчій

сфері, тому питання гендерної рівності у сфері інтелектуальної власності не обмежуються виключно заборонаю дискримінації, а охоплюють ширший комплекс проблем, пов'язаних із фактичним доступом до професійної реалізації, участю у наукових і творчих проєктах, комерціалізацією результатів інтелектуальної діяльності та належним захистом авторських прав.

Аналіз сучасних правовідносин у сфері інтелектуальної власності свідчить про поступове ускладнення характеру відповідних конфліктів, і якщо традиційно спори у сфері інтелектуальної власності стосувалися переважно порушення майнових прав, то сучасна практика демонструє зростання кількості конфліктів, пов'язаних із цифровим контентом, спільною творчою діяльністю, професійною репутацією, розподілом результатів інтелектуальної праці та використанням результатів творчої діяльності в межах сімейних або партнерських правовідносин. Особливістю таких конфліктів є поєднання приватноправового, комунікативного та психологічного компонентів, і у значній кількості випадків спір фактично виходить за межі класичного порушення авторського чи суміжного права та охоплює питання визнання професійного внеску, контролю над цифровим контентом, доступу до комерціалізації результатів творчої діяльності та захисту ділової репутації.

У цьому контексті принцип гендерної рівності має розглядатися не лише як загальна засаднича гарантія недискримінації, а як необхідна умова забезпечення рівного доступу до реалізації права на інтелектуальну та творчу діяльність, яка набуває важливого значення у сферах цифрової економіки, наукової діяльності, медіа, блогінгу, дизайну, інформаційних технологій та інших креативних індустрій, де результати інтелектуальної діяльності безпосередньо впливають на професійний статус, економічну незалежність та конкурентоспроможність особи.

Метою статті є комплексний аналіз особливостей реалізації та захисту прав інтелектуальної власності у системі сімейних, професійних, творчих і цифрових правовідносин крізь призму принципів гендерної рівності та недискримінації, дослідження проблем авторства, розподілу майнових прав і комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, а також визначення потенціалу медіації як альтернативного способу врегулювання спорів у сфері інтелектуальної власності відповідно до міжнародних стандартів захисту прав людини.

Результати

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, цифрової економіки та креативних індустрій інтелектуальна власність перестає бути виключно сферою технічного або комерційного регулювання та дедалі більше інтегрується в систему особистих, професійних, сімейних і соціальних правовідносин. Результати інтелектуальної, творчої та наукової діяльності сьогодні мають не лише економічну цінність, а й тісно пов'язані з реалізацією права людини на самовираження, професійну ідентичність, творчу свободу та визнання особистого внеску у створення інтелектуального продукту, у зв'язку з чим питання реалізації та захисту прав інтелектуальної власності дедалі частіше виходять за межі суто майнового спору та охоплюють складні соціальні й комунікативні аспекти взаємодії між людьми.

Поняття інтелектуальної власності традиційно охоплює результати творчої, наукової, технічної, літературної, мистецької та іншої інтелектуальної діяльності, щодо яких законодавство встановлює систему особистих немайнових і майнових прав. До таких об'єктів належать твори науки, літератури і мистецтва, комп'ютерні програми, винаходи, торговельні марки, комерційні найменування, промислові зразки, аудіовізуальний контент, цифрові продукти та інші результати творчої діяльності людини [8]. В той же час у сучасному суспільстві процес створення інтелектуального продукту нерідко відбувається в межах сімейних, професійних, партнерських або корпоративних відносин, де виникають питання щодо авторства, спільної творчої участі, розподілу доходів, використання інтелектуального результату та визнання внеску кожної сторони.

У цьому контексті особливого значення набуває категорія гендерних правовідносин, які охоплюють систему суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією принципів рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, недискримінації, забезпечення рівного доступу до професійної, творчої та економічної самореалізації, а також подолання структурних і соціальних бар'єрів, що впливають на становище особи у суспільстві. У сфері інтелектуальної власності гендерний

аспект проявляється у питаннях визнання авторства, доступу до ресурсів для реалізації творчих ідей, можливості комерціалізації інтелектуального продукту, розподілу прибутку від результатів спільної діяльності, а також у проблемах професійної дискримінації, прихованого знецінення творчого внеску або нерівномірного розподілу інтелектуальної праці.

Особливо складними є конфлікти, що виникають у межах сімейних або партнерських відносин, коли об'єкт інтелектуальної власності створюється під час спільного проживання, професійної співпраці чи ведення спільної діяльності. У таких ситуаціях правовий спір нерідко супроводжується емоційним конфліктом, психологічним тиском, комунікативними бар'єрами та боротьбою за визнання особистого внеску. Аналогічні проблеми виникають і у сфері цифрового контенту, блогінгу, медіапроектів, наукової діяльності, творчих індустрій та стартапів, де межа між особистими та професійними відносинами часто є розмитою.

За таких умов традиційні судові механізми не завжди здатні забезпечити ефективно врегулювання конфлікту, оскільки судовий розгляд здебільшого орієнтований на юридичну оцінку прав та обов'язків сторін, тоді як реальний конфлікт може охоплювати значно ширший спектр психологічних, етичних і комунікативних проблем, крім того, судова процедура у сфері інтелектуальної власності часто супроводжується високим рівнем конфліктності, публічністю спору, тривалістю розгляду та ризиком втрати професійних або сімейних зв'язків між сторонами.

У цьому контексті особливого значення набувають медіаційні механізми як альтернативний спосіб вирішення спорів, адже медіація дозволяє розглядати конфлікт не лише як юридичне протистояння сторін, а як складну систему інтересів, потреб, комунікаційних порушень та психологічних реакцій учасників правовідносин. Особливістю медіації у сфері інтелектуальної власності є можливість збереження конфіденційності, гнучкого врегулювання спору, врахування немайнових інтересів сторін та формування взаємоприйнятних моделей подальшої співпраці [9].

У межах гендерних правовідносин медіація потребує особливої уваги до принципів рівності сторін, недопущення прихованого домінування, психологічного тиску чи маніпулятивної поведінки, що зумовлює необхідність формування гендерно чутливого підходу до проведення медіації, який враховуватиме специфіку соціальних ролей, особливості комунікації та можливий дисбаланс ресурсів або впливу між сторонами конфлікту. Тобто, дослідження особливостей реалізації та захисту прав інтелектуальної власності у системі гендерних правовідносин, а також аналіз потенціалу медіаційних механізмів для врегулювання відповідних конфліктів є важливим напрямом сучасної юридичної науки, що поєднує проблематику інтелектуальної власності, гендерної рівності, прав людини та альтернативного вирішення спорів.

Взаємозв'язок між правами інтелектуальної власності та принципами гендерної рівності проявляється у необхідності забезпечення рівних можливостей для реалізації права особи на результати інтелектуальної, творчої, наукової та професійної діяльності незалежно від статі. У сучасних умовах право інтелектуальної власності дедалі частіше реалізується у межах складних сімейних, професійних, творчих і цифрових правовідносин, що зумовлює необхідність комплексного правового аналізу відповідних механізмів захисту прав та інтересів учасників таких відносин.

Відповідно до положень Цивільного кодексу України [10] та спеціального законодавства у сфері інтелектуальної власності, автором об'єкта права інтелектуальної власності визнається фізична особа, творчою працею якої створено відповідний результат інтелектуальної діяльності, проте у практиці правозастосування виникають ситуації, коли створення об'єкта інтелектуальної власності здійснюється у межах сімейних, партнерських або професійних відносин, що може породжувати спори щодо авторства, співавторства, належності майнових прав інтелектуальної власності, порядку використання результатів творчої діяльності та розподілу доходів від їх комерціалізації.

У системі сімейних правовідносин особливого значення набуває проблема розмежування особистих немайнових прав автора та майнових прав інтелектуальної власності. Попри те, що право авторства є невідчужуваним особистим немайновим правом, майнові права інтелектуальної власності можуть бути об'єктом договірної регулювання, спільної діяльності або предметом спору у разі припинення сімейних чи партнерських відносин [10, 11]. У таких випадках важливого значення набуває належна правова фіксація участі сторін у створенні та

використанні результатів інтелектуальної діяльності, визначення обсягу творчого внеску кожного учасника та дотримання принципу правової визначеності.

Принцип гендерної рівності у зазначених правовідносинах полягає насамперед у забезпеченні рівного доступу жінок і чоловіків до реалізації права на творчу, наукову та професійну діяльність, можливостей захисту авторських прав, участі у комерціалізації результатів інтелектуальної праці та ефективного судового чи позасудового захисту своїх прав та законних інтересів. Відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [12], держава гарантує рівні можливості щодо професійної самореалізації, доступу до праці, освіти, результатів творчої діяльності та захисту прав людини незалежно від статі.

У професійних і творчих правовідносинах питання гендерної рівності тісно пов'язуються із забезпеченням належного визнання авторства, дотриманням принципу недискримінації у сфері інтелектуальної діяльності, рівним доступом до професійної реалізації, наукової діяльності, грантових програм, інноваційних проєктів та інших форм створення й використання об'єктів інтелектуальної власності. Особливого значення ці питання набувають у сфері науки, цифрових технологій, медіа, реклами, дизайну та інших креативних індустрій, де результати інтелектуальної діяльності безпосередньо пов'язані із професійною репутацією, економічною незалежністю та конкурентоспроможністю особи.

У цифрових правовідносинах проблема захисту прав інтелектуальної власності ускладнюється швидкістю поширення інформації, можливістю незаконного використання цифрового контенту, складністю встановлення порушника та транснаціональним характером цифрового середовища. Соціальні мережі, цифрові платформи та онлайн-сервіси створюють нові можливості для реалізації творчого потенціалу, однак одночасно формують додаткові ризики порушення авторських прав, незаконного використання результатів інтелектуальної діяльності, поширення контенту без згоди автора або використання цифрового середовища для психологічного чи репутаційного тиску.

У таких умовах важливого значення набувають не лише судові механізми захисту прав інтелектуальної власності, а й альтернативні способи вирішення спорів, зокрема медіація. Відповідно до Закону України «Про медіацію» [9], медіація є добровільною, конфіденційною, позасудовою процедурою врегулювання конфлікту за участю нейтрального медіатора. Застосування медіаційних механізмів у сфері інтелектуальної власності дозволяє враховувати специфіку професійних, творчих, сімейних та цифрових правовідносин, зберігати конфіденційність інформації, мінімізувати репутаційні ризики та забезпечувати більш гнучке врегулювання спору.

Особливістю медіації у сфері гендерно чутливих правовідносин є необхідність дотримання принципів рівності сторін, недискримінації, добровільності та недопущення домінування однієї сторони над іншою, що має важливе значення у спорах, пов'язаних із творчою співпрацею, спільною професійною діяльністю, цифровим контентом або сімейними відносинами, де конфлікт може виходити за межі виключно майнових претензій та охоплювати питання професійного визнання, ділової репутації, комунікації та подальшої взаємодії сторін. Тобто, сучасний розвиток правовідносин у сфері інтелектуальної власності свідчить про необхідність комплексного поєднання механізмів правового захисту інтелектуальних прав із принципами гендерної рівності, недискримінації та ефективного альтернативного врегулювання спорів, що відповідає сучасним міжнародним стандартам захисту прав людини та тенденціям розвитку цифрового суспільства.

Однією з найбільш складних проблем у сфері інтелектуальної власності залишається розподіл майнових прав на результати творчої діяльності, створені у межах спільної професійної, сімейної або партнерської взаємодії. Особливої актуальності це питання набуває у випадках, коли створення об'єкта права інтелектуальної власності супроводжується колективною участю кількох осіб, однак фактичний обсяг творчого внеску кожного учасника не був належним чином визначений або зафіксований.

Чинне законодавство України виходить із того, що підставою виникнення авторського права є саме творчий характер діяльності особи, водночас на практиці доведення творчого внеску нерідко ускладнюється через відсутність письмових домовленостей між сторонами, неформальний характер співпраці, використання цифрових платформ або поєднання професійних та особистих відносин, що особливо характерно для діяльності у сфері медіа,

дизайну, наукових досліджень, цифрового контенту, блогінгу, рекламної діяльності та інших креативних індустрій, де процес створення інтелектуального продукту має тривалий і багатокомпонентний характер.

Проблема розподілу майнових прав значною мірою пов'язана також із комерціалізацією результатів інтелектуальної діяльності. У сучасних умовах інтелектуальна власність виконує не лише функцію правового захисту творчого результату, а й виступає самостійним економічним активом, здатним приносити прибуток, формувати ділову репутацію, забезпечувати професійну конкурентоспроможність та впливати на економічну незалежність особи, тому спори щодо належності майнових прав нерідко трансформуються у конфлікти щодо контролю над джерелами доходу, цифровими платформами, брендом, аудиторією або результатами спільної творчої діяльності.

В межах сімейних та партнерських правовідносин додаткову складність становить розмежування об'єктів права інтелектуальної власності та спільного майна подружжя. Особисті немайнові права автора не входять до складу спільної сумісної власності, однак доходи, отримані від використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також окремі майнові права можуть ставати предметом правового спору. У таких ситуаціях особливого значення набуває належне договірне регулювання правовідносин між сторонами, визначення порядку використання результатів творчої діяльності та правового режиму доходів, отриманих у результаті комерціалізації інтелектуального продукту.

Окремою проблемою є захист авторства у цифровому середовищі, адже сучасні технології значно спростили копіювання, редагування та поширення контенту, що створює додаткові ризики незаконного використання результатів творчої діяльності без згоди автора. Особливо вразливими у цьому контексті є об'єкти цифрового контенту, що поширюються через соціальні мережі, онлайн-платформи та мультимедійні сервіси, де встановлення первинного авторства та факту порушення прав нерідко ускладнюється анонімністю цифрового середовища та швидкістю поширення інформації.

Проблематика захисту авторства має не лише майновий, а й репутаційний характер, оскільки незаконне використання результатів інтелектуальної діяльності без належного зазначення автора безпосередньо впливає на професійну ідентичність особи, її наукову або творчу репутацію, можливість подальшої професійної реалізації та участі у професійній конкуренції. У сфері науки та творчої діяльності питання авторства нерідко пов'язуються також із академічною доброчесністю, належним визнанням внеску учасників спільної діяльності та недопущенням привласнення результатів чужої інтелектуальної праці.

У контексті гендерних правовідносин окремого аналізу потребує проблема нерівного доступу до реалізації прав інтелектуальної власності. Попри законодавче закріплення принципу рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, у практичній площині зберігаються фактори, що можуть впливати на можливість повноцінної реалізації права на інтелектуальну, наукову чи творчу діяльність. До таких факторів належать нерівномірний розподіл сімейного та побутового навантаження, обмежений доступ до професійних ресурсів, складність поєднання професійної реалізації із сімейними обов'язками, а також непрямі форми професійної дискримінації. Помітною ця проблема є в сферах, де інтелектуальна власність безпосередньо пов'язана із технологічними інноваціями, науковими розробками, цифровою економікою та висококонкурентними креативними індустріями. Нерівний доступ до професійного просування, фінансування проєктів, участі у наукових дослідженнях або механізмах комерціалізації інтелектуального продукту фактично впливає і на можливість реалізації майнових прав інтелектуальної власності.

Сучасна правова система поступово формує комплексний підхід до захисту прав інтелектуальної власності з урахуванням принципів недискримінації та забезпечення рівних можливостей, що проявляється у розвитку механізмів судового та позасудового захисту, удосконаленні процедур доказування авторства у цифровому середовищі, розширенні договірних механізмів регулювання прав інтелектуальної власності та впровадженні альтернативних способів вирішення спорів, здатних враховувати складний характер сучасних творчих, професійних і цифрових правовідносин.

Окремого значення у системі захисту прав інтелектуальної власності набуває медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів, здатний забезпечити більш гнучке та конфіденційне врегулювання конфліктів порівняно із традиційним судовим розглядом. Особливість спорів у

сфері інтелектуальної власності полягає у тому, що вони рідко обмежуються виключно юридичним питанням належності майнових прав, і у більшості випадків такі конфлікти охоплюють професійну репутацію, питання авторського визнання, подальшу можливість творчої чи професійної співпраці, доступ до результатів спільної діяльності та контроль над використанням інтелектуального продукту.

Судовий механізм захисту прав інтелектуальної власності має важливе значення для відновлення порушеного права, однак у певних категоріях спорів він не завжди забезпечує ефективне врегулювання самого конфлікту між сторонами. Особливо це стосується випадків, коли сторони перебувають у тривалих професійних, творчих, сімейних або партнерських правовідносинах і змушені продовжувати взаємодію після завершення спору. У таких ситуаціях судові рішення формально визначає правову позицію сторін, проте не усуває комунікативних і психологічних причин конфлікту, тому медіація у сфері інтелектуальної власності дедалі частіше розглядається і як спосіб зменшення навантаження на судову систему, і як окремий механізм управління складними правовими конфліктами. Ефективність медіації обумовлюється можливістю врахування не тільки юридичних вимог сторін, а й їхніх професійних, економічних та репутаційних інтересів, і, на відміну від судового розгляду, медіація дозволяє сторонам самостійно формувати модель врегулювання спору, визначати порядок використання об'єкта інтелектуальної власності, погоджувати механізми розподілу доходів, умови подальшої співпраці або правила використання цифрового контенту.

Медіація набуває в спорах щодо авторства, співавторства, використання цифрового контенту, комерціалізації результатів творчої діяльності, наукової співпраці та порушення авторських прав у цифровому середовищі особливого значення, адже у зазначених категоріях конфліктів судова процедура нерідко супроводжується ризиком публічного розголошення професійної інформації, втрати ділової репутації, припинення творчої співпраці або поглиблення міжособистісного конфлікту. Натомість конфіденційний характер медіації дозволяє мінімізувати репутаційні ризики та зберегти професійні зв'язки між сторонами.

У сфері інтелектуальної власності медіація має також економічне значення, оскільки дозволяє скоротити часові та фінансові витрати на врегулювання спору, що є особливо важливим у цифрових та креативних індустріях, де швидкість використання й комерціалізації інтелектуального продукту безпосередньо впливає на його економічну цінність. Тривалий судовий процес у таких випадках може фактично нівелювати комерційний потенціал об'єкта права інтелектуальної власності.

Застосування медіації у сфері гендерно чутливих правовідносин потребує врахування специфіки можливого дисбалансу сторін. У конфліктах, пов'язаних із сімейною співпрацею, професійною залежністю, творчими колективами або спільною цифровою діяльністю, сторони можуть перебувати у нерівному економічному, професійному чи комунікативному становищі. За таких умов формальна добровільність участі у медіації не завжди гарантує реальну рівність переговорних можливостей, тому важливого значення набуває принцип гендерної чутливості медіації, який передбачає врахування особливостей комунікації сторін, недопущення психологічного тиску, прихованого домінування чи маніпулятивної поведінки у процесі переговорів. У таких спорах медіатор фактично виконує не лише функцію організації переговорного процесу, а й забезпечує баланс процесуальних можливостей сторін, дотримання принципів добровільності, рівності та недискримінації.

Складними є конфлікти, у яких порушення прав інтелектуальної власності поєднується із цифровим переслідуванням, репутаційним тиском, незаконним використанням персоналізованого контенту або контролем над спільними цифровими ресурсами. У таких випадках медіація може застосовуватися лише за умови відсутності примусу, реальної здатності сторін до самостійного прийняття рішень та відсутності загроз безпеці учасників конфлікту.

Розвиток медіації у сфері інтелектуальної власності відповідає сучасним міжнародним тенденціям альтернативного вирішення спорів, зокрема практиці Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO Arbitration and Mediation Center) [6], де медіація активно застосовується у спорах щодо авторського права, цифрового контенту, ліцензійних договорів, доменних імен та комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, що свідчить про поступове формування комплексного підходу до врегулювання конфліктів у сфері

інтелектуальної власності, який поєднує правові, економічні, комунікативні та етичні механізми захисту прав та інтересів учасників відповідних правовідносин.

Розвиток сучасної системи захисту прав інтелектуальної власності тісно пов'язується із міжнародними стандартами захисту прав людини, принципами недискримінації та забезпеченням ефективного доступу до правосуддя. У міжнародному праві захист інтересів особи у зв'язку зі створенням результатів інтелектуальної, творчої, наукової та іншої діяльності розглядається як складова системи основоположних прав людини. Відповідно до ст. 27 Загальної декларації прав людини [13] кожна людина має право на захист моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є. Аналогічний підхід закріплений у ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [14], який передбачає обов'язок держав забезпечувати захист інтересів осіб у зв'язку зі створенням результатів наукової, літературної або художньої творчості.

У сучасних умовах реалізація прав інтелектуальної власності дедалі частіше здійснюється у цифровому середовищі, у межах міжнародної професійної співпраці, креативних індустрій, наукових досліджень та інформаційних платформ, що зумовлює необхідність удосконалення механізмів правового захисту відповідних прав. У зв'язку з цим міжнародна практика поступово орієнтується не лише на судові механізми захисту, а й на розвиток альтернативних способів вирішення спорів, здатних забезпечити оперативне, конфіденційне та ефективне врегулювання конфліктів. Особливого значення у цій сфері набуває медіація як добровільна та конфіденційна позасудова процедура врегулювання спору за участю нейтрального медіатора, і в Україні правові засади проведення медіації визначаються Законом України «Про медіацію» [9], який закріплює принципи добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності медіатора та рівності сторін.

Практика альтернативного вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності активно розвивається і на міжнародному рівні. Одним із найбільш відомих спеціалізованих центрів є WIPO Arbitration and Mediation Center [6] при Всесвітній організації інтелектуальної власності, діяльність якого охоплює врегулювання спорів щодо авторського права, цифрового контенту, ліцензійних договорів, доменних імен, трансферу технологій та інших об'єктів права інтелектуальної власності. Практика WIPO свідчить про ефективність медіації у випадках, коли сторони зацікавлені у збереженні професійних, ділових або партнерських відносин, а також у забезпеченні конфіденційності інформації та мінімізації репутаційних ризиків.

Сучасні тенденції розвитку медіації у сфері інтелектуальної власності пов'язані насамперед із трансформацією характеру самих конфліктів. Значна частина спорів виникає у межах цифрових платформ, спільної творчої діяльності, міжнародної наукової співпраці, медіапростору та креативних індустрій, де правовий конфлікт нерідко охоплює не лише майнові вимоги, а й питання авторського визнання, професійної репутації, доступу до результатів спільної діяльності та подальшої взаємодії сторін.

У таких правовідносинах особливого значення набуває дотримання принципів рівності та недискримінації. Відповідно до міжнародних стандартів захисту прав людини та положень національного законодавства, реалізація права на інтелектуальну, творчу та професійну діяльність має здійснюватися на засадах рівних прав і можливостей незалежно від статі. У зв'язку з цим у сучасній практиці альтернативного вирішення спорів поступово формується підхід, відповідно до якого під час врегулювання конфліктів у сфері інтелектуальної власності необхідно враховувати можливий дисбаланс переговорних можливостей сторін, особливості професійної або економічної залежності та необхідність забезпечення реальної рівності учасників процедури.

Особливої актуальності це набуває у спорах, пов'язаних із сімейною творчою співпрацею, спільною професійною діяльністю, цифровими платформами, використанням медіаконтенту та іншими формами правовідносин, у яких конфлікт може супроводжуватися не лише майновими претензіями, а й порушенням професійної комунікації, ділової репутації чи доступу до результатів інтелектуальної діяльності. У цьому контексті медіація дозволяє сторонам самостійно формувати модель врегулювання спору з урахуванням специфіки правовідносин, визначати порядок використання об'єктів права інтелектуальної власності, погоджувати умови подальшої співпраці, порядок розподілу доходів від використання результатів творчої діяльності та механізми захисту професійних інтересів.

Таким чином, сучасна міжнародна практика альтернативного вирішення спорів свідчить про поступове формування комплексного підходу до захисту прав інтелектуальної власності, який поєднує правові, економічні та комунікативні механізми врегулювання конфліктів. З урахуванням специфіки сімейних, професійних, творчих і цифрових правовідносин медіаційні механізми здатні забезпечити більш гнучке, конфіденційне та людиноцентричне врегулювання спорів у сфері інтелектуальної власності з дотриманням принципів рівності, недискримінації та поваги до прав і законних інтересів учасників відповідних правовідносин.

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що сучасні правовідносини у сфері інтелектуальної власності характеризуються ускладненням структури конфліктів, які дедалі частіше виникають у межах сімейної, професійної, творчої та цифрової взаємодії. Правовий зміст таких спорів охоплює не лише питання належності майнових прав інтелектуальної власності, а й проблеми авторського визнання, комерціалізації результатів творчої діяльності, захисту професійної репутації та забезпечення рівного доступу до реалізації права на інтелектуальну діяльність.

Дослідження засвідчило, що принцип гендерної рівності у сфері інтелектуальної власності повинен розглядатися не лише як загальна антидискримінаційна гарантія, а як необхідна умова забезпечення рівних можливостей щодо створення, використання та захисту результатів інтелектуальної і творчої діяльності. Особливого значення це набуває у цифровому середовищі та креативних індустріях, де результати інтелектуальної діяльності безпосередньо впливають на професійну реалізацію та економічну незалежність особи.

Встановлено, що традиційні судові механізми не завжди забезпечують ефективно врегулювання конфліктів у сфері інтелектуальної власності, особливо у випадках, коли спір пов'язаний із тривалими професійними, творчими або сімейними правовідносинами. У зв'язку з цим медіація набуває важливого значення як альтернативний спосіб вирішення спорів, здатний забезпечити конфіденційність, оперативність, збереження професійних зв'язків та більш гнучке врегулювання конфлікту.

Проаналізовані міжнародні стандарти захисту прав людини та сучасна практика альтернативного вирішення спорів свідчать про поступове формування комплексного та людиноцентричного підходу до захисту прав інтелектуальної власності. З урахуванням специфіки гендерних правовідносин медіаційні механізми здатні забезпечити більш ефективно врегулювання конфліктів шляхом поєднання правових, економічних та комунікативних способів захисту прав та законних інтересів учасників відповідних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Craig C. Copyright & Gender – Evidencing the Connections. CREATE. 2021. URL: <https://www.create.ac.uk/blog/2021/12/17/21-for-2021-copyright-gender-evidencing-the-connections>
2. Callegari S. Closing the Gender Gap in IP: WIPO's Response. 2021. URL: https://internationalipcooperation.eu/sites/default/files/arise-docs/2021/ARISEplusIPR_nov2021_Sara-Callegari_WIPO%E2%80%99s-Initiatives-on-Promoting-Women-Entrepreneurship-and-Increasing-Women-Engagement-in-IP.pdf
3. Boekhout H., van der Weijden I., Waltman L. Gender differences in scientific careers: A large-scale bibliometric analysis. 2021. URL: <https://arxiv.org/abs/2106.12624>
4. New Perspectives on the Mitigation of Gender Bias in AI and Beyond. *Peace Human Rights Governance*. 2022. Vol. 6(2). pp. 111–136. URL: <https://doi.org/10.14658/pupj-phrg-2022-2-2>
5. Adaptive and Resilient Feminist Data Activism in China. *New Media & Society*. 2022. Vol. 26(5). pp. 2851–2871. DOI: <https://doi.org/10.1177/14614448221096806>
6. WIPO Arbitration and Mediation Center. WIPO Mediation, Arbitration, Expedited Arbitration and Expert Determination Rules and Clauses. Geneva: World Intellectual Property Organization, 2020. 76 p. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_446_2020.pdf
7. Ніколайчук С.В. Тенденції та новації правового регулювання забезпечення гендерної рівності в Україні в публічному управлінні. *Науковий вісник Дніпропетровського*

- державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2(111). С. 165–169. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/6830/1/25.pdf>
8. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
 9. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
 10. Цивільний кодекс України: Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
 11. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
 12. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
 13. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
 14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text